

УДК 330.33.012

Шиян Д.В., канд. екон. наук

докторант Харківського національного аграрного університету

ВПЛИВ ОЧІКУВАНЬ НА МЕХАНІЗМ ДІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЦИКЛУ

Аналізується механізм дії економічного циклу крізь призму теорії раціональних очікувань. Запропонована авторська оцінка коливань економічної кон'юнктури з урахуванням обсягів ВВП і реальних валових інвестицій за допомогою методу ковзних очікувань.

Пояснення механізму дії економічного циклу як складової економічної динаміки є, можливо, основною проблемою в усій економічній науці. На ній акцентував увагу в своїх роботах ще Адам Сміт, відзначаючи наявність торговельних криз і називаючи це явище "надмірним розширенням торговельних операцій" [1]. Про значимість цієї проблеми свідчать і роботи Нобелівських лауреатів з економіки, зокрема Е.Прескотта, значною мірою пов'язані саме з проблемами економічної динаміки.

Постійна увага науковців до з'ясування причин і механізмів циклічних коливань у розвитку економічних систем викликана складністю самого явища. Дуже переконливо і образно його охарактеризував визнаний авторитет у галузі дослідження циклічності виробництва український вчений М.Туган-Барановський. У передмові до другого видання своєї книги "Періодичні промислові кризи" він писав: "Книга ця присвячена дослідженню найзагадковішого й незрозумілого явища господарського укладу нашого часу – явища, котре досі ще в науці не пояснене, – періодичним промисловим кризам. Яка сила керує цією дивовижною зміною пожвавлення і застою торгівлі, розширення і скорочення виробництва?" [2, с. 10].

Відтоді минуло багато часу, однак проблема не тільки не зникла, а значно загострилася. Адже нині світова економіка набагато більше інтегрована, ніж кілька десятиліть назад. Відтак збільшується і ціна, котру доводиться платити суспільствам за необачну економічну політику.

Однією з причин подібного було те, що у другій половині ХХ ст. дедалі більшого значення став набувати науково-технічний прогрес, що в реальності виявлялося не тільки в появі принципово нових товарів і послуг, а і в значному скороченні терміну життя інвестиційних проектів. Як правило, у 50–70 рр. минулого століття одна й та сама модель автомобіля випускалася з незначними доробками протягом 20–30 років, наприклад, відома модель "Фольксваген-жук". І подібне спостерігалася в багатьох інших галузях. У цих умовах основні засоби оновлювалися не досить часто, бо це було пов'язане з їхнім фізичним зносом. Підприємцю під час економічного спаду можна було просто скоротити обсяг продукції, котру він виробляв, і збільшити її під час економічного піднесення. Останнє же починалося з моменту, коли окрема галузь або група бізнесменів починали інвес-

тувати, вирішивши, що найгірші часи минули. Вони могли і помилятися, але це не завжди призводило до банкрутства, адже створені основні фонди могли працювати протягом 20–30 років і пережити не один економічний цикл.

Зараз період окупності інвестиційних проектів значно скоротився. У багатьох випадках він обумовлений не стільки фізичним, як моральним зносом основних засобів. Провідні виробники автомобільної галузі оновлюють свої моделі кожні п'ять-шість років. Іще швидше оновлюється продукція, що виробляється в галузях, пов'язаних із комп'ютерними технологіями. Виробник процесорів фірма "Intel" переходить на нові технології кожні два-три роки. За цих умов вартість помилки значно зростає, відтак політика багатьох компаній спрямована на те, що починати інвестувати необхідно, лише впевнившись у закінченні найгірших часів, а в періоди економічного спаду використовувати старі потужності, випускаючи дещо модифіковану продукцію.

Із викладеного вище випливає запитання: в чому причина припинення економічного спаду та початку зростання економіки? Безумовно, існуючі на сьогодні концепції й теорії відповідають на нього по-різному. Але головне – при їхньому практичному застосуванні поки дуже невисока ймовірність прогнозування часу настання економічної рецесії та, відповідно, виходу з неї. З огляду на це, нам хотілось би викласти власні погляди стосовно даної проблематики.

Концептуальну модель механізму економічного циклу було запропоновано, спираючись на такі методичні основи. Насамперед необхідно наголосити на великому значенні очікувань і прогнозів, вірніше їхній адекватності, для суб'єктів економічного процесу. У даному контексті йдеться про принцип раціональних очікувань. Наголошується, що зараз ті або інші елементи школи раціональних очікувань у різноманітних інтерпретаціях включаються практично в усі сучасні макроекономічні моделі [3, с. 12].

Одним із перших загострив проблему очікувань в економіці Д.Кейнс. У його фундаментальному дослідженні "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" [4] сформульовано декілька положень, які безпосередньо пов'язувалися з поняттям "очікування". Перше з них стосувалося визначення граничної ефективності капіталу: "...гранична ефективність капіталу визначається з точки зору очікуваного доходу і поточної ціни пропозиції капітального майна" [4, с. 131]. Понад те, коливання граничної ефективності капіталу, а, відповідно, й очікуваних доходів повинно впливати безпосередньо на циклічність розвитку економіки. Вище нами вже наводилася позиція Д.Кейнса, стосовно того, що краще розглядати економічний цикл як явище, викликане циклічними змінами граничної ефективності капіталу [4, с. 289].

Друге важливе положення, пов'язане з майбутніми очікуваннями, стосувалося теорії процента. Кейнс починає її розгляд із поняття "схильність до споживання". В його розумінні кожен індивід повинен вирішити, яку частину доходу він використає вже зараз, а яку зарезервує на майбутнє. Цей процес у свою чергу безпосередньо пов'язаний із перевагою ліквідності. Одним із факторів, котрий її визначає, є норма процента: "...норма процента як така є нічим іншим, як величиною, оберненою відносно суми грошей до того, що можна отримати, розстаючись із можливістю розпоряджатися цими грошима на обумовлений період часу"

[4, с. 158]. Таким чином, знову набуває ваги зв'язок між подіями сьогодення і майбутніми очікуваннями. Дж.Робінсон підсумувала ці положення теорії Д.Кейнса таким чином: "Для мене визначення "посткейнсіанський" належить до економічної теорії чи методу аналізу, що звертає увагу на різницю між майбутнім і минулим" [5].

Сьогоднішні теоретичні суперечки між неокласичним і неокейнсіанськими напрямками значною мірою пов'язуються з теорією циклів [6]. Поштовхом для цього стало розходження між положеннями кейнсіанської теорії і фактичними результатами державної політики в економіці розвинених країн на початку 70-х років. Річ у тім, що в 1958 р. А.Філіпс надрукував свою відому статтю, де вивів залежність між інфляцією і безробіттям [7], котра отримала назву "крива Філіпса" і нині увійшла до всіх підручників із макроекономіки. Один із її критиків, Нобелівський лауреат (1995) Р.Лукас зазначав, що дана теорія ігнорує оптимальну поведінку економічних агентів, включаючи формування раціональних очікувань [8]. Фактично це означало, що економічні агенти роблять переважно правильні прогнози на майбутнє і можуть передбачати в своїх планах дії уряду.

Подальший розвиток теоретичні положення Р.Лукаса здобули у роботі Нобелівських лауреатів 2004 р. Ф.Кюдланда та Е.Прескотта [9]. Зокрема, вони використали положення про оптимальну поведінку домогосподарств та інвесторів. Так було зроблено припущення, що фірми максимізують свій прибуток і приймають рішення про інвестиції, враховуючи очікування стосовно майбутнього попиту на свою продукцію. Домогосподарства ж оптимізують своє споживання, виходячи з очікуваних у майбутньому доходів.

Проблема очікувань та їхнє співпадіння з реальністю тісно пов'язана ще з однією економічною проблемою – ризиком. Дуже просте визначення ризику дав У.Шарп у своєму підручнику "Інвестиції": "Якщо запропонувати середньостатистичній людині з вулиці визначити, що таке інвестиційний ризик, то вона однозначно зішлеться на можливість того, що станеться щось погане" [10, с. 180]. Фактично маємо ситуацію, коли поняття "ризик" на пряму корелює з вірогідністю настання даної події у майбутньому.

Подібної точки зору дотримувалися угорські економісти Т.Бачкаї, Д.Месена, Д.Міко: "Ризик – не збиток, що спричинюється реалізацією рішення, а можливість відхилення від мети, заради досягнення якої рішення приймалося" [11]. В.Глущенко [12, с. 16] визначає ризик як можливість позитивного (шанс) чи негативного (збиток) відхилення в процесі діяльності від очікуваних чи планових значень. Тобто ключовими словами в характеристиці ризику є "можливість відхилення від мети", причому відхилення можуть бути як негативними, так і позитивними.

Відповідно до визначення Ф.Найта [13, с. 57], ризик – це ситуація, коли альтернативні результати існують із відомою ймовірністю. При невідомості ймовірність є невизначеністю. Він, зокрема, зазначав, що ризик – це вимірна невизначеність: економічний суб'єкт може "передбачати" чи "вгадати" деякі параметри (результати, умови) своєї дії в майбутньому. Відповідно, за Ф.Найтом, невизначеність пов'язана з відсутністю будь-якого способу визначення розподілу і не може бути виміряна ані об'єктивно, ані суб'єктивно.

З нашого погляду, одна з головних причин припинення економічного зростання і, відповідно, початку кризової фази полягає в тому, що в період піднесення автоматично відбувається генерування та накопичення системного ризику в економіці. Його зростання обумовлене, по-перше, тією обставиною, що суб'єкти господарювання в цей час схильні продовжити тривалість періоду прогнозування. Причому через суб'єктивні особливості людини ці прогнози, як правило, є оптимістичними. Дана особливість, як можна припустити, дуже тісно пов'язана з відзначеною Д. Кейнсом граничною схильністю до заощаджень. Під час економічного піднесення відбувається збільшення доходів громадян, відтак, вони отримують можливість їхню більшу відносну частку трансформувати в заощадження. Це, з нашої точки зору, відбувається ще і тому, що підвищується впевненість людей у майбутньому. Вони прогнозують купівлю дедалі більшої кількості товарів тривалого використання і відкладають для цього частку свого доходу та звертаються за кредитом. У свою чергу це породжує пропозицію на ринку капіталу під нижчий процент на триваліший період. Цей капітал поступово починає перетворюватися на інвестиції.

У даному разі слід відзначити, що існує й інша точка зору – стосовно того, що в період економічного піднесення попит на капітал породжує зростання його вартості, котре повинне відобразитись у збільшенні процентів за кредит. Однак практика останніх десятиріч свідчить про те, що проценти за кредитами регулюються насамперед ставками національних банків. Як правило, це регулювання дуже тісно пов'язане з політичними процесами в кожній країні, оскільки завдання будь-якого уряду – не допустити економічного застою та зростання рівня безробіття. Найнадійнішим засобом для цього є пошук виваженої інвестиційної та споживчої активності економічних суб'єктів через низьку ставку процента за кредитом. Однак подібна практика також породжує окрему проблему, адже до економічної діяльності залучаються підприємці, не здатні робити правильні розрахунки та передбачення стосовно ефективності свого бізнесу. Це, так би мовити, новатори "другої хвилі". Їхня ефективність з точки зору економічної системи нижча, а рівень ризиків у діяльності – вищий.

Однак ризики збільшуються не тільки в сфері виробництва, а й у сфері споживання. Штучне стимулювання попиту призводить до того, що товари довгострокового вжитку купують, причому, як правило, в кредит, дедалі більше споживачів, які неадекватно оцінюють свої можливості. Криза, яка почалася у 2007 р. у США на ринку іпотечного кредитування, була спричинена саме цим. Нарешті на фінансових ринках перевагу також отримують інвестори, налаштовані працювати з ризикованими інструментами. Вони підігривають відповідні сегменти цих ринків, що в свою чергу залучає до цього процесу багато різних інвесторів, не дуже обізнаних у тонкощах фінансових інвестицій, проте які мають бажання мати високі прибутки.

На цьому етапі в будь-якій економічній системі виникають декілька суперечностей, що спричиняють доволі нестійку ситуацію. У більшості суб'єктів райдужні очікування, і вони займаються довгостроковими прогнозами. Тих, хто сумнівається, стає дедалі менше, бо здобутки успішних бізнесменів не виклика-

ють ніяких сумнівів у можливості власних досягнень. Фактично більшість вважає, що ризики інвестицій мінімальні, хоча це можна бути зовсім не так.

Цю ситуацію можна порівняти з рівнем ентропії системи. Взагалі поняття ентропії було введено Р.Клаузісом у 1865 р. [14]. Як відомо, відповідно до другого закону термодинамики рівень ентропії будь-якої системи з часом повинен наростати. Її характеризує стан об'єктів, з яких складається дана система. Наприклад, якщо додати до кави молоко, то поступово воно розподілятиметься чашкою, збільшуючи ентропію системи. Вірогідність того, що все молоко розподілиться за якимось чітким принципом, наприклад, утворить фігуру у вигляді кола чи прямокутника, фактично дорівнює нулю. Якби таке сталося, можна було б вести мову про зменшення ентропії системи.

Економіка – це теж своєрідна система, що складається з мільйонів різних суб'єктів. Більшість із них представлена споживачами, менша – інвесторами та підприємцями. В період економічного зростання ентропія системи поступово зменшується через те, що очікування та дії всіх її суб'єктів можна прогнозувати. Наприклад, робітники чекають підвищення зарплат і не бояться втратити роботу. Інвестори впевнені, що сировина та готова продукція дорожчатиме, а фінансові інвестори майже не сумніваються в тому, що індекси на біржах зростатимуть.

Однак ситуація може дуже швидко змінитися. Однією з причин цього стане те, що поступово окремі інвестори, порівнюючи свої доходи з очікуваними та рівнем ризику, дійдуть висновку: параметри системи їх не влаштовують. Почнеться поступовий вихід з інвестиційних проектів і перехід до своєрідного стану очікування. У цей час значно загостриться проблема довіри між учасниками ринку, що ще більше погіршить ситуацію [15]. Це автоматично зумовить зростання ентропії економічної системи і майже знищить усі очікування. Разом із ними будуть знищені й ті ймовірності та, відповідно, рівні ризиків, які виникли під час економічного буму. Причому цей процес може розпочатися в будь-якому елементі системи, де має місце найбільше накопичення різниці між реальним станом справ та очікуваннями суб'єктів. Так, більшість експертів вважають, що криза 2008 р. виникла через проблеми з ринком іпотеки в США. Водночас Велику депресію 1929 р. пов'язують із фондовим ринком. Саме тому дуже важко, а фактично неможливо сформувати єдину модель економічної кризи, котра б чітко визначила її конкретні чинники.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що є сенс увести поняття економічної ентропії. З нашої точки зору, її можна трактувати як синхронність рівня збігу очікувань із фактичним перебігом події у суб'єктів економічної системи. Під час економічного піднесення синхронність дій зростає, в економіці превалюють позитивні очікування і прогнози складаються відносно коректно. В моменти падіння інвесторам дуже важко прийняти рішення. Вони, з одного боку, не можуть зовсім припинити рух капіталу, а з іншого – робити прогнози майже неможливо. Багато хто при цьому помиляється і стає банкрутом. Однак ті, хто розрахував правильно, виграють на ринку і посідають місце невдах. З нашого погляду, під час економічного спаду рівень ризиків і невпевненості у правильності прийнятих рішень значно більший. Дії економічних агентів доволі різнопланові. Хтось вважає,

що гірші часи вже позаду і починає інвестувати, інші, навпаки, надають перевагу ліквідності.

Однак під час паніки на ринках, що, як правило, супроводжує початок будь-якої кризи, дії людей теж є доволі прогнозованими та, відповідно, рівень ентропії економіки в якийсь момент теж починає зменшуватися. Найбільшого рівня ентропія досягає в період різкого повороту економічної системи. У цих умовах прибутки суб'єктів теж максимальні через дешевизну ресурсів і послуг. Починається фаза економічного зростання. Вона триватиме доти, поки в якомусь сегменті чи сегментах економіки не накопичиться критичний рівень розбіжностей між очікуваннями та реальною ефективністю капіталу.

Як тільки рівень економічної ентропії впаде нижче умовної критичної межі, заданої об'єктивними умовами, це фактично означатиме, що криза неминуча через масові помилкові дії економічних суб'єктів. Тоді мають місце вкладання ресурсів та інвестиції, котрі об'єктивно не можуть бути затребувані ринком в силу різних обставин. Також ціни на цілу низку товарів, насамперед на сировинні ресурси та нерухомість, починають перевищувати їхню реальну вартість.

Щоправда, у даному разі виникає запитання: де той критичний рівень ентропії економічної системи, вихід за рамки якого може бути сигналом про неминучість зростання або, навпаки, кризи? Відповідь на нього може бути лише теоретичною, як, наприклад, на запитання про рівень реальної вартості товару. З нашого погляду, економіка має встановлений запас міцності відносно помилкових рішень окремих її суб'єктів. Водночас у разі, якщо кількість і вартість цих помилок перевищує певну межу, це виводить систему зі стабільного стану. Ці помилки насамперед з'являються при прийнятті інвестиційних рішень як підприємцями, так і споживачами. Критичним при цьому є значення граничної ефективності капіталу при даному рівні процента та час окупності проекту, вартості трудових ресурсів.

Для реальної оцінки вірогідності зроблених нами теоретичних припущень було вирішено розробити відповідний методичний підхід. У його основі лежить запропонований нами метод розрахунку ковзних очікувань [16]. Однак є у даній методиці і певний недолік. Багато економічних суб'єктів не схильні сприймати поточні відхилення від прогнозних значень як небезпечний сигнал до збільшення рівня ризику й можуть віднести їх до кон'юнктурних коливань. У разі, якщо дані відхилення набудуть системного характеру, тоді економічні суб'єкти можуть оцінити розвиток подій як реальне підвищення рівня ризиків і скоригують свої подальші дії. Особливо дана ситуація актуальна для фондових ринків, де навіть протягом одного дня курси акцій можуть суттєво коливатися.

З метою реально врахувати дану ситуацію було вирішено трансформувати методику ковзних очікувань у такий спосіб. На першому етапі визначається відрізок динамічного ряду, за даними якого повинно проводитися вирівнювання. При цьому лінія тренду може бути різною для різних ситуацій. На другому етапі за даними отриманого рівняння проводиться прогнозування показника на один період уперед. Третій етап пов'язаний із зіставленням прогнозного значення (X') із фактичним (X) шляхом знаходження різниці між ними: $\Delta X = X - X'$. Суть даного

процесу полягає в тому, що якщо тенденція змінилася, то різниця буде досить істотною. І, навпаки, якщо вона збереглася, то величина ΔX не може значно відрізнятися від X . При цьому важливе значення матиме й знак ΔX . Якщо він негативний, то прогнозне значення виявилось більшим за фактичне, а отже, реальні темпи зростання були меншими, ніж можна було очікувати, виходячи з попередніх даних. Якщо різниця позитивна, то висновок буде протилежним. На четвертому етапі весь описуваний процес зміщується на один період уперед і знову повторюється. У результаті первинний динамічний ряд перетвориться на ряд, який являє собою відхилення прогнозних даних від фактичних.

На п'ятому етапі проводиться підсумовування величини ΔX за певний період часу (він може бути рівний 5–10 періодам або якійсь іншій величині). У результаті отримане значення може мати як знак "плюс", так і знак "мінус". У разі, якщо величина позитивна, це свідчитиме про те, що за обраний період фактичні значення переважали над прогнозними, а значить, ситуація в економіці була дещо кращою, ніж можна було очікувати, виходячи з попередніх подій. У разі, якщо значення негативне, висновок повинен бути протилежний. Було вирішено назвати отриманий показник сумарним ковзним очікуванням.

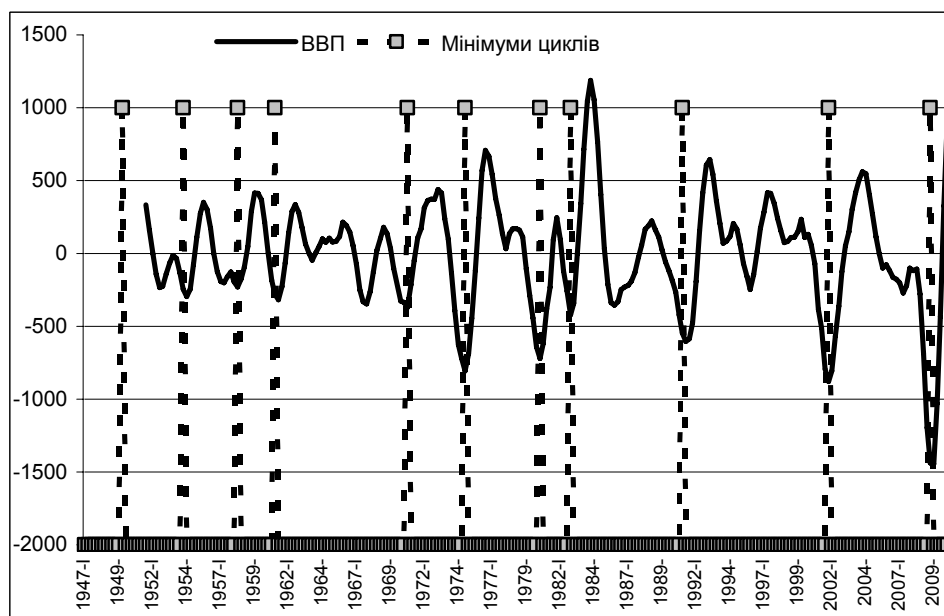
З огляду на рівень очікувань дані розрахунки важливі ще й тому, що в моменти невизначеності економіка стає важкопрогнозованою. Сума величини ковзного очікування (ΔX) суттєво відрізнятиметься від 0, або принаймні від середнього рівня. Це дасть підстави говорити про збільшення ризикованості та невпевненості економічних суб'єктів. Таким чином, відповідно до нашої концепції при досягненні якогось критичного рівня почнеться масова паніка на відповідних ринках, вилучення активів та переведення їх у ліквідну форму.

Перевірку запропонованого концептуального підходу до пояснення механізму економічного циклу було вирішено провести на даних США та України. Вибір саме цих країн пояснюється тим, що перша з них є представником найбільшої економіки світу і фактично генерує у ньому сучасні економічні тенденції. Стосовно України в даному разі є сенс перевірити, як наша модель працює у вітчизняних умовах. Крім того, з нашої точки зору, це дасть і можливість зробити окремі прогнози на найближче майбутнє саме для нашої країни.

Розпочнемо даний аналіз з економіки США. На сайті Бюро економічного аналізу цієї країни наводиться велика кількість даних щодо валового внутрішнього продукту, починаючи з 1929 р. [17]. Однак у розрізі кварталів наявні дані з 1947 р. Для запропонованої методики цей факт має велике значення, бо при оцінці зміни очікувань період тривалістю в один рік не є оптимальним. З цією метою краще підійдуть дані за квартал або навіть за місяця. Безпосередньо об'єктом аналізу було вирішено взяти дані щодо зміни реального валового внутрішнього продукту (в доларах США 2005 р.) і валових інвестицій за 1947–2009 рр. у розрізі кварталних даних. Ширину вікна згладжування при визначенні ковзного очікування вирішили взяти рівною десяти періодам (кварталам), щоб усунути вплив випадкових коливань. А величину вікна підсумовування ковзних очікувань обрали рівною п'яти періодам. У даному разі важливо врахувати саме поточні коливання, однак одночасно усунути вплив випадкових відхилень. Тому зупинилися на подібній ширині вікна підсумовування.

Крім того, було також вирішено порівняти отримані результати з офіційно встановленими мінімумами економічних циклів. Дані про останні є на сайті Національного бюро економічних досліджень США [18]. За обраний нами період мінімуми економічних циклів припадали на IV кв. 1949 р., II кв. 1954 р. III кв. 1958 р., I кв. 1961 р., IV кв. 1970 р., I кв. 1975 р., III кв. 1980 р., IV кв. 1982 р., I кв. 1991 р. і IV кв. 2001 р. Мінімум останнього циклу, максимум якого припав на IV кв. 2007 р., був констатований у II кв. 2009 р.

На рис. 1. наведено динаміку зміни реального валового внутрішнього продукту США за обраний період часу та вертикальними лініями позначені періоди економічних мінімумів. Вони доволі чітко співпадають із відповідними графічними мінімумами.

Рис. 1. Динаміка зміни реального ВВП та локальні мінімуми економічних циклів у США за 1947–2010 рр.

Логічним виглядає також і збіг мінімумів циклів і реальних валових інвестицій (рис. 2). Хоча в даному разі ситуація не так чітко виражена через те, що рівень коливань аналізованого показника значно більший, ніж валового внутрішнього продукту. Зокрема, можна навести значення стандартного відхилення за обраний період часу. За валовим внутрішнім продуктом воно дорівнює 1,0%, а за валовими інвестиціями -5,5%. Відповідно динамічний ряд останніх має значно більше "піни" і це ускладнює його візуальний аналіз.

Розглянемо тепер, як змінювалися сумарні ковзні очікування відповідних динамічних рядів і мінімуми економічних циклів (рис. 3–4). Але слід спочатку відзначити той факт, що використання методу ковзних вікон скоротило досліджуваний динамічний ряд на п'ятнадцять періодів.

Відносно конкретних результатів ми маємо підстави стверджувати наявність фактично повного збігу мінімумів динамічних рядів сумарних ковзних очікувань і мінімумів циклів за обома динамічними рядами. Причому цей збіг знач-

но чіткіший за той, що був на первинних даних. Отже, є факти того, що обрані нами вище концептуальні підходи до пояснення механізму дії економічного циклу ґрунтуються на реальному економічному механізмі. Понад те, дані динамічні ряди дають можливість побачити, коли саме виникла різниця між очікуваннями економічних суб'єктів відносно зростання валового внутрішнього продукту та реальним станом справ. У таблиці наведені дати, коли значення сумарного ковзного очікування стали від'ємними, та дати економічних мінімумів.

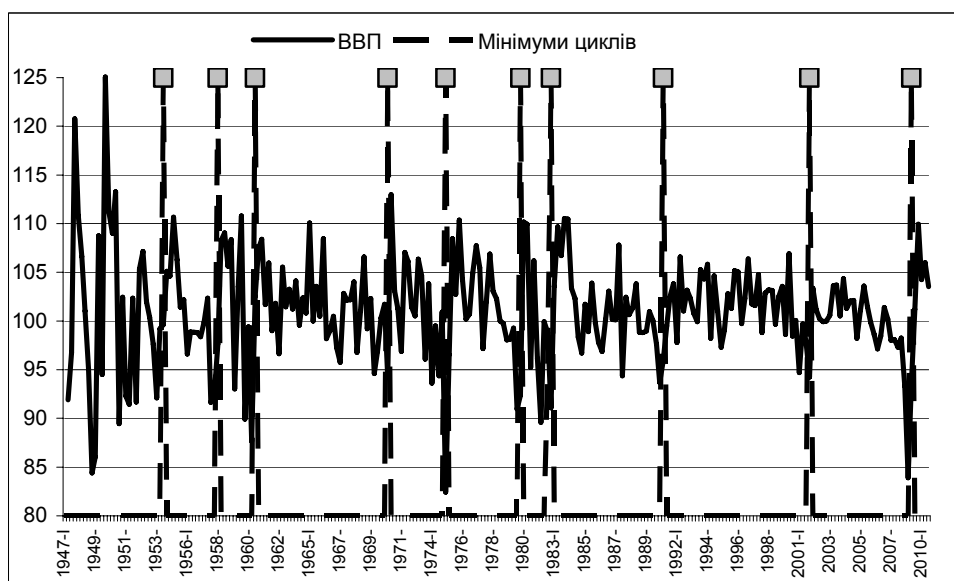

Рис. 2. Динаміка зміни реальних валових інвестицій за 1947–2010 рр., %

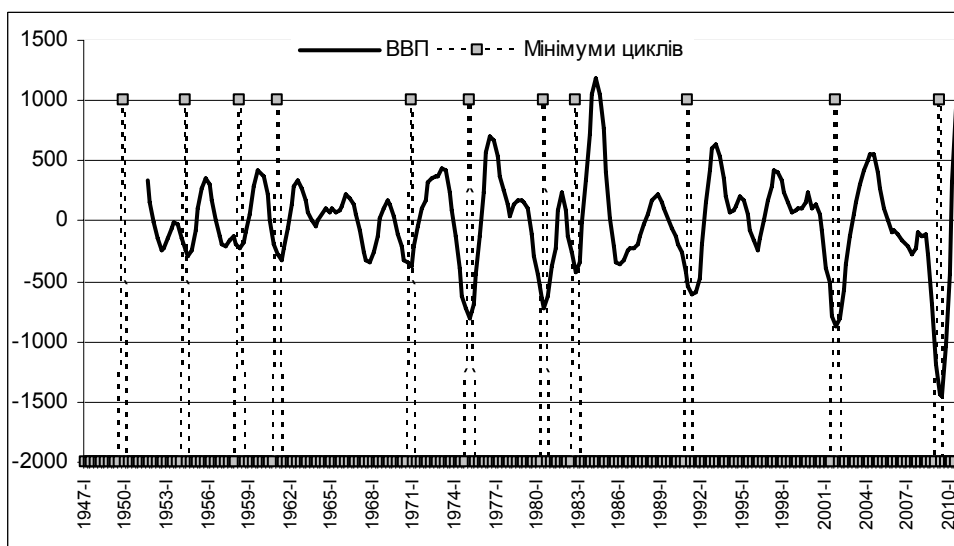

Рис. 3. Динаміка зміни сумарного ковзного очікування ВВП та локальні мінімуми економічних циклів за 1947–2010 рр.

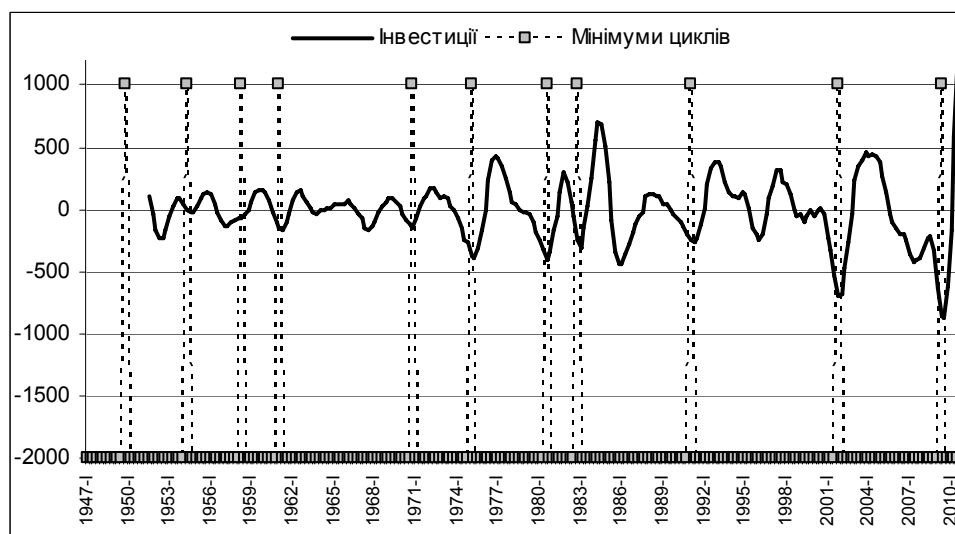

Рис. 4. Динаміка зміни ковзного очікування реальних валових інвестицій та локальні мінімуми економічних циклів за 1947–2010 рр.

Таблиця

Дати мінімумів економічних циклів і початку від’ємних значень сумарного ковзного очікування в США за 1952–2009 рр.

Мінімуми економічних циклів	Сумарні ковзні очікування
1954 – II	1952 – I
1958 – II	1956 – III
1961 – I	1960 – IV
1970 – IV	1969 – IV
1975 – I	1974 – I
1980 – III	1979 – III
1982 – IV	1982 – II
1991 – I	1989 – IV
2001 – IV	2000 – IV
2009 – II	2005 – III

У даному разі необхідно констатувати, що в середньому від’ємне значення сумарного ковзного очікування виникало приблизно за рік до локальних мінімумів. Хоча в наведених даних був один випадок, коли воно почалося значно раніше, ніж настала економічна криза. Йдеться про останню дату, яка припадає на III кв. 2005 р. і відповідний мінімум за даним циклом припав на II кв. 2009 р. Фактично, з нашої точки зору, використання запропонованого методу дозволило спрогнозувати настання економічної кризи більше, ніж за три роки. У даного циклу, як відзначалося вище, вже є дата його максимуму – IV кв. 2007 р. Опісля почалось поступове падіння економіки. Але фактично те, що економічні суб’єкти переоцінюють реальні можливості зростання, стало зрозумілим ще за два роки до того. Відтак, саме в цей момент необхідно було детальніше проаналізувати, що і як оцінено на ринку, чи відповідає реальний попит (насамперед на нерухомість і вартість ресурсів) фактичним можливостям економіки. Образно можна сказати так, що хоча пічка економіки вже була перегріта, в неї продовжували підкидати

дрова. Коли ці "дрова загорілися", ціна бареля нафти навесні 2008 р. підскочила до 150 дол. США. Однак потім, як всім добре відомо, настала розплата за невчасно виявлені проблеми. Але це окрема тема.

Щодо аналізу ситуації в Україні, на жаль, ми не маємо можливості отримати дані за такі значні періоди часу, як щодо США, через об'єктивні й усім зрозумілі умови. Тому було вирішено обмежитися 2000–2010 рр. Дев'яності роки з аналізу виключили через те, що криза, яка тоді мала місце, не була типовою. Оскільки це криза перебудови не тільки економіки, а і суспільства, тому аналізувати її треба не тільки з економічних позицій. Окрім того, достовірність даних за цей період була не дуже високою через значну частку тіньового сектора та гіперінфляцію, що суттєво викривила реальний стан справ у економіці. Слід також констатувати, що в Україні немає такого органу, як Національне бюро економічних досліджень в США, котре офіційно встановлювало відповідні мінімуми й максимуми циклів. Також було вирішено обмежитися розглядом лише динаміки зміни реального валового внутрішнього продукту – через відсутність даних щодо реальних інвестицій на сайті Національного банку [19]. Через менший період часу, взятий для аналізу, втрата п'ятнадцяти перших даних була би вкрай небажаним фактом. Тому при розрахунку ковзного очікування вікно згладжування обрано довжиною в п'ять періодів, а не в десять. Отримані дані наводяться на рис. 5.

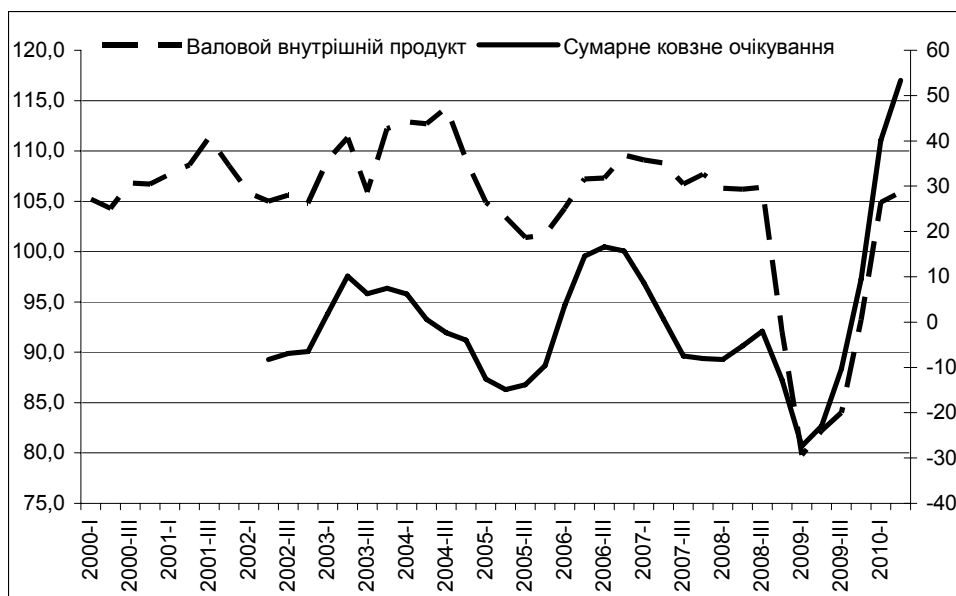

Рис. 5. Динаміка зміни реального ВВП та сумарного ковзного очікування в Україні за 2000–2010 рр., %

У даному випадку також простежується чіткий зв'язок між сумарним ковзним очікуванням і реальною зміною динаміки в економіці. Зокрема, від'ємне значення першого показника з'явилося у III кв. 2007 р. На цей момент темпи зростання фактично досягли максимальних. Це, у свою чергу, спровокувало значні очікування у населення і відповідним чином зменшило економічну ентропію си-

стеми. Додався елемент своєрідного психологічного стану, коли всі стали брати кредити і робити інвестиції, розраховуючи, що так продовжуватиметься й надалі. Ціна житла в Україні на початку 2008 р. досягла максимальних значень і значно перевищувала його реальну вартість. Кількість кредитів, виданих банками, була більшою, ніж могла використати економіка за нормальних умов. Їхнє джерело, що знаходилося в іноземних банках і фінансових установах, не було пов'язане з рівнем реальних заощаджень в економіці. Крім того, штучне зміцнення гривні спровокувало значне перевищення імпорту над експортом і створило значний від'ємний торговельний баланс. Усі ці фактори врешті-решт призвели до того, що рівень падіння валового внутрішнього продукту в Україні став найбільшим у Європі і серед країн СНД. Розплата за помилкову економічну політику виявилася досить жорстокою для мільйонів наших громадян.

У підсумку слід наголосити, що у формуванні ділової активності дуже важливу роль відіграють очікування економічних суб'єктів і їхній вплив на рівень і глибину економічної кризи, як і на піднесення, безумовно, значний. Необхідно також враховувати, що важливими чинниками, котрі впливають на очікування населення та ділових кіл, є дії уряду, кон'юнктура світових ринків, зміни в законодавчій базі, політичні кризи. В Україні ці фактори, як правило, вагомо впливають на економічну динаміку. Саме тому вкрай актуально констатувати і враховувати очікування економічних суб'єктів. Запропонована методика ковзних очікувань дозволяє здійснити це за допомогою математичних методів і, крім того, прогнозувати подальші події як на макрорівні, так і в окремих сегментах економіки. Відтак, з'являється можливість попереджувати негативний розвиток події саме вчасним втручанням, шляхом зміни очікувань. Це можливо, наприклад, через стимулювання попиту або інвестиційної активності, експорту товарів і послуг тощо. Безумовно, запропонована методика потребує подальшої перевірки та удосконалення, проте сподіваємося, що вона може прислужитися при вирішенні економічних проблем нашої держави.

Література

1. *Адам Смит*. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Социально-экономическая литература, 1962. – 684 с.
2. *Туган-Барановский М.И.* Периодические промышленные кризисы. – [4-е изд.]. – Петроград-Москва : изд-во "Книга", 1923. – 386 с.
3. Економіка України: шокові впливи та шлях до стабільного розвитку / [О.Г.Білоцерковець, Т.В.Бурлай, Н.Ю.Гончар та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І.В.Крючкової; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 480 с.
4. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
5. *Robinson J.* Keynes and Ricardo // *Journal of Post Keynesian Economics*. – Fall. 1:12-18, 1978.
6. *Балашова Е.* Финн Кюдланд и Эдвард Прескотт: движущие силы экономических циклов // *Вопросы экономики*. – 2005. – № 1. – С. 133–153.
7. *Phillips A.* The Relationship between unemployment and the Rate change of Money Wages in the United Kingdom, 1861–1957 // *Economica*. – 1958. – November. – Vol.25.
8. *Lucas R.* Econometric Policy Evaluation: A Critique // *Carnegie-Rochester Series on Public Policy*. – 1976. – Vol.1.
9. *Kydland F., Prescott E.* Time to Build and Aggregate Fluctuations // *Econometrica*. – 1982. – November. – Vol. 50. – P.1345–1370.

10. *Шарп У.* Инвестиции : пер. с англ. / У.Шарп, Г.Александр, Д.Бэйли. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 1028 с.
11. Хозяйственный риск и методы его измерения : пер. с венг. / [Т.Бачкаи, Д.Месена, Д.Мико и др.]. – М. : Экономика, 1979. – 184 с.
12. *Глуценко В.В.* Управление рисками. Страхование. – М. : ТОО НПЦ "Крылья", 1999. – 336 с.
13. *Найт Ф.Х.* Риск, неопределенность и прибыль : пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
14. *Пригожин И.* Порядок и хаос / И.Пригожин, И.Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
15. *Грищенко А.* До читача! // Економічна теорія. – 2010. – № 3. – С. 5–6.
16. *Шиян Д.В.* Нові методи аналізу динамічних рядів та рівня ризику // Статистика України. – 2008. – № 3. – С. 65–70.
17. National Economic Accounts [Електронний ресурс] // U.S. Department of Commerce. Bureau of Economic Analysis. – Доступний з: <www.bea.gov/national/nipaweb/SelectTable.asp?Selected=N>.
18. US Business Cycle Expansions and Contractions [Електронний ресурс] // National Bureau of Economic Research. – Доступний з: <<http://www.nber.org/cycles/>>.
19. Статистика [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Національного банку України. – Доступний з: <<http://www.bank.gov.ua/Statist/index.htm>>.

*Надійшла в редакцію
17.01.2011 р.*